

Nagy Imre

A VAJDASÁGI ELITMIGRÁCIÓ NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

A kutatás a vajdasági értelmiség Magyarországra történő kivándorlásának okait és a bevándorlók beilleszkedésének körülményeit vizsgálja. A lekérdezett „értelmiségiek” főleg egyetemi végzettségűek, esetenként középiskolai végzettségű személyek voltak, akiket kérdőívvezéssel (200 fős minta), valamint interjú segítségével (20 fős minta) kérdeztünk le. A kutatáshoz szükséges kérdőívvezést nehézkes válaszadás jellemezte. Segítségül szolgált viszont, hogy e sorok írója maga is a kutatási terület alanya, jól ismeri a kivándorlás folyamatának problematikáját, az időszakos ingázás és a szocializálódás valamennyi nehézségét. A szülőfölddel fenntartott állandó kapcsolata, a határátkelően eltöltött hosszú órák és a bevándorló vagy ingázó „honfitársakkal” folytatott beszélgetések elegendő alapot szolgáltak ahhoz, hogy a vizsgált problémát mindmáig folyamatában, annak mélységében, gyakorlatilag a helyszínen vizsgálja.

AZ ÁTTELEPÜLŐK SZOCIO-DEMOGRÁFIAI SZERKEZETE

A vizsgált csoport kor szerinti megoszlásában 46%-kal a 32–39 éves korcsoport dominált, 20%-kal a 40–47 éves és 12%-kal a 24–32 éves korcsoport. Természetesen ez a csoportosítás erősen megkérdőjelezhető, hiszen az utóbbi korcsoportban még sokan egyetemisták, tehát esetükben eleve alacsonyabb részaránnyal kell számolni.

A bevándorló *magyar értelmiség valóban magyar*, amit a családi háttér is bizonyít. A megkérdezettek nagyszülei (apai és anyai ágon 97%-a) is, valamint a szülők is magyarok. Érzékelhető azonban, hogy az értelmiségiek *szülei még nem olyan arányban* értelmiségiek, mint gyermekeik, az apák foglalkozása 39%-ban szakmunkás, 28%-ban humán foglalkozású. Az édesanyák 29%-a humán foglalkozású s csak 9%-a szakmunkás, az egyéb foglalkozáscsoporthoz 53% tartozik.

A megkérdezettek gyermekeinek magas százalékaránya tanult magyarul, mind az általános, mind pedig a középiskolában (a *Valid Percent* alapján az általános iskolákban ez az érték 45–100%, a középiskolában pedig 55–100%).

Áttelepülésük előtt családi állapotukat tekintve az áttelepülők 40,8%-a nőlen, 5,3%-a elvált, 46%-a házas vagy mással él együtt. A házastársak 97%-ának anyanyelve magyar, 2,2%-a pedig szerb. A gyakorlat azt mutatja, hogy a vegyes házasságban élő házastársak vagy a vegyes házasságban születettek előszeretettel éltek azzal a lehetőséggel, hogy tőkéjük kimentése érdekében magyarországi területen kezdhettek vállalkozást („*bújtatott*” állampolgárság) a legnehezebb években. Letelepdedési engedély birtokában ők könnyen tudták hasznosítani magyar „identitásukat”, főleg azok, akik legalább törték a magyar nyelvet.

Iskolai végzettség tekintetében az értelmiségiek több mint fele (59%) egyetemi végzettségű. Közülük csak 4% végezte szerb nyelven az általános iskolát, 49% a középiskolát és 47% felső fokú tanulmányait. Végzettségüket tekintve 17,1%-a műszaki, 9,2%-a közgazdasági, pénzügyi, 2,6%-a jogi, államtudományi, 1,3%-a társadalomtudományi, 21,1%-a pedagógiai, 1,3%-a orvosi, állatorvosi, gyógyszerészi, 5,3%-a művészeti (iparművészeti, képzőművészeti), 1,3%-a kereskedelmi, vendéglátóipari, idegenforgalmi végzettségű volt, és 14,5%-nak volt egyéb végzettsége az eljövétel előtt.

A többnemzetiségű környezetekben a kivándorlók csupán 21%-ának nem volt más anyanyelvű barátja. Talán ezzel a ténnyel utalhatunk egy későbbi megállapításunkra, miszerint még mindig vannak olyan fiatalok, akiknek nehézséget jelentett az államnyelv ismerete, és ami kismértékben bár, de kivándorlási indítékként kezelhető. A megkérdezettek 57,9%-ának szerb barátja is volt gyermekkorában, sőt 19%-uknak a szerb barátokon kívül más vajdasági nemzetiségi nyelvet beszélő barátja is (szlovák, ruszin, román). A felnőttek között is hasonló baráti kapcsolat alakult ki az 1990-es évek előtt, hiszen az áttelepülők többsége otthoni munkahelyén vegyes etnikumú környezetben dolgozott.

A válaszadók 17,5%-a dolgozott olyan munkahelyen, ahol a magyarok többségben voltak, vagy csak magyarok dolgoztak. A munkahelyi kapcsolatukat a megkérdezettek 70%-a jónak, kielégítőnek vagy nagyon jónak ítéli meg. Ezek többnyire vegyes kollektívák, amelyekben az emberek közötti viszony a nagyrészt jólétet biztosító hetvenes évek folyamán kiegyensúlyozott volt, s csak a háborús időszak folyamán, a nyolcvanas évek végétől kezdve mérgesedett el s vált feszültté. Ekkor családok, vegyes házasságok robbantak szét, s a kollektívák sem maradtak összetartóak.

A szocializálódás folyamata ugyanis a vegyes környezetben nehéz, de legyőzhető volt, s az újabb generációk egészen a kilencvenes évek elejéig egyre könnyebben alkalmazkodtak ehhez a környezethez, ami főleg a városokra volt jellemző. Ezeket a kapcsolatokat viszont az 1990-es évek elejétől (amelyről nem készült véleménynyilvánítás) a háború kitörését követően és a társadalom egyre ellentmondásosabb fejlődése nyomán másként ítélték meg a magyarok és a szerbek körében. Sok gond merült fel például a „magyar nemzetiség” kategó-

riának és általában a nemzetek-nemzetiségek hivatalos megnevezésének változása miatt, s még a magukat jugoszlávoknak¹ valló magyarokat sem tekintették megbízható hazafiaknak.

A válaszadásban 31:37,5% arányban oszlik meg annak megítélése, hogy az elvándoroltaknak származott-e hátrányuk abból, hogy magyar nemzetiségűek. Ez reális kép, hiszen a nem magyar közösségek, amelyekben a magyarok éltek, különböző módon reagáltak a kisebbségek „magyar” megnyilvánulásaira (saját pártok, kulturális intézmények, alapítványok, segély stb.), attól függően, hogy a nem magyar lakosoknak milyen volt a magyarságról alkotott képük, mennyire érezték magukat „nyeregben” a szerbség helyzetének megítélésében, és a válaszadók szubjektív megítélése is e közösségek hangulatától függött. A polgárháború megítélése, illetve elítélése a szerbekben komoly arroganciát, nemetszést váltott ki, és a magyarok elítélését szülte.

A magyarságuk miatti hátrányt a kérdezettek 33,5%-a konkrétan is megjelölte. Hátrányként élte meg magyarságát a továbbtanulásban (nem vették fel az egyetemre dolgozni, vagy nem tanulhatott magyarul) 5,3%, munkahelyi konfliktus miatt (nem beszélhetett magyarul a kollégákkal) 1,3%, a munkahelyi érvényesülést, az előrejutást illetően 7,9%, a hivatalos helyen való nyelvhasználatban 5,3%, az utcai nyelvhasználatban 1,3%, a politikai zaklatás kategóriájában 1,3%, az utazási feltételekben (nem kapott útlevelet) 1,3%.

A háborútól való távolmaradás óhaja, a besorozástól való félelem egyik fontos tényezője a kivándorlásnak. A fiatal katonaköteles és a tartalékos állományban levő férfiak közül a behívó elől sokan idejében, szabályosan mentek külföldre, de voltak olyanok is, akik a katonai parancsot megtagadva már a nyugat-szerémségi frontról kerültek Magyarországra. Ezeknek státusa sokkal nehezebb volt Magyarországon, mint azoké, akik legálisan hagyták el az országot. Az amnesztiatörvény azonban ezt a nehézséget megoldotta, s így sokan éltek is a hazatérés lehetőségével.

A szülőföld *életszínvonalát* közepes értékekkel² (5–6–7), míg az ország, illetve a Vajdaságban élő *magyarság életszínvonalát* a megkérdezettek 59%-a ítélte meg közepesnek vagy annál jobbnak (a megkérdezettek 43%-a 6–10 értékekkel jellemezte). Saját életszínvonalukat 60%-a közepesnek vagy annál magasabb szintűnek minősítette. Ez egybecseng az elvándorlás eseményeinek és okainak vizsgálati eredményeivel, mivel csupán 2–3% jelöli meg az elvándorlás indokaként a gazdasági vagy a jóléti okokat.

A MIGRÁCIÓS FOLYAMAT

Jugoszlávia az első világháborút követő időszakról fogva – megalakulása óta – állandó belső migrációval, valamint emigrációs folyamatokkal volt jellemezhető. A fejletlen vidékekről a fejlettebb vidékekre történő migráció dominált, ami egyrészt a fejletlen köztársaságokból a fejlett köztársaságokba való

vándorlásban, másrészt a falu–város migrációban nyilvánult meg. A magyar értelmiség tekintetében ez a folyamat vajdasági szinten jelentkezett. A fejletlenebb bánáti és bácskai községekből vándoroltak Szabadkára, Újvidékre vagy a két város vonzáskörzetében levő településekre. A Belgrádban, Szarajevóban, Zágrábban tanuló egyetemisták egy kisebb hányada nem tért vissza szülőhelyére.

A hatvanas évek gazdasági válsága szintén elvándorlásra készítette a jugoszláv lakosokat, ezúttal Nyugat-Európába. Természetesen a vajdasági magyarság egy része is vándorlásra kényszerült, közöttük azonban az értelmiségiek aránya viszonylag alacsony volt (orvosok, mérnökök).

A kilencvenes évek válsága politikai és gazdasági válság, vallási konfliktus, nemzetek és nemzetiségek kényszerültek elvándorlásra, egyrészt más tagköztársaságokba, másrészt a világ minden tájára (Svédország, Kanada). A háborús pusztítások vándorlásra készítettek sok józan gondolkodású szerb értelmiségit is, ők szintén tömegesen vándoroltak ki.

A vajdasági magyar lakosok, és ezáltal az értelmiség intenzív elvándorlása, beleértve a Magyarországra való áttelepülést is, a kilencvenes évek elején, a jugoszláv társadalom sikertelenül végrehajtott rendszerváltása és a jugoszláv állam (JSZSZK) szétesése után zajlott, ezt a horvátországi, majd a boszniai és végül a kosovói polgárháború, illetve ez utóbbi által kiváltott NATO-bombázás követte.

A *kivándorlás gondolata* a bevándorlók nagy részénél 1991-ben vetődött fel, részben a JSZSZK-nak a rendszerváltásra tett utolsó sikertelen kísérlete (A. Marković-kormány), majd az ország szétesése s a JSZK európai felzárkózására tett sikertelen kísérletek bukása után (Panic-kormány) merül fel, megvalósítása viszont az 1991 és 1999 közötti időszakban történik, s a fenti eseményekhez kötődő két kivándorlási csúccsal jellemezhető. (Az elsődleges maximum 1993-ban, a másodlagos maximum 1999-ben jelentkezik.)

Az *elvándorlás okai* tehát egyértelműen a polgárháborúban, a nagymértékű inflációban, a korrupcióban és a személyi kultusszal fémjelzett, kilátástalannak látszó időszakban kereshető, ami 1988-tól kezdődően 2001 szeptemberéig, a kurzus bukásáig tartott. A felmérés mindezt teljes egészében alátámasztja.

A kivándorlás *célországaként* egyébként a megkérdezettek 82%-a Magyarországot nevezte meg, de sokan próbáltak kijutni Kanadába és Ausztráliába is. A kivándorlók egy része azonban Magyarországot csak „ugródeszkának” szánta; akiknek viszont a továbbutazás nem sikerült, Magyarországon telepedtek le.

Bár értelmiségiokről van szó, a *nyelvi problémák* is elvándorlási indokként jelennek meg. Ez azzal magyarázható, hogy még mindig sok olyan középiskolás van, akiknek – főleg Észak-Bácskában – gondjaik voltak az államnyelvel, s ezért szívesebben választották a magyarországi továbbtanulást. A kialakult

helyzetet illetően nem csekély azoknak a fiataloknak a száma sem, akik a válságos időszak kialakulása óta már nem is akarnak szerbül tanulni.

A migrációs folyamatok nyomon követhetőek már a nyolcvanas évek folyamán is, de az értelmiségiek jellemző elvándorlása 1991–1993-ra vezethető vissza. Ezt némileg alátámasztják a Magyarországon alapított kft.-k és bt.-k alapítási időpontjai is, amikor ugyanis a vajdaságiak (s itt nem csak a magyarokra és nem csak az értelmiségiekre gondolunk) megkezdték tőkéjük átmentését, az akkor már stabilnak mondható magyarországi bankokba. A tőke átmentését számos esetben a munkavállalási engedély, a letelepedés, illetve az állampolgárság igénylése követte.

A bevándorlás gazdasági indoklásában az értelmiségieket főleg a közgazdászok, a mérnökök és az egyéb szakterületek reálbeállítottságú szakemberei képviselik.

A megkérdezettek 19%-a az *elköltözés okaként* is a háborút nevezte meg, az identitás megőrzését 14%-uk tartotta elsődlegesnek. A jobb jövő megteremtésének reményében 11%-uk vállalta a kivándorlást, a szakmai megfontolások az esetek 9%-ánál, az anyagiak pedig csak a megkérdezettek 8%-nál szerepeltek. Ez a megoszlás teljesen logikus, ugyanis a közvetlen háborús veszély elmúltával csökkent a kivándorlás mértéke, míg az 1999-es NATO-bombázás alkalmával ismét nőtt, de már nem olyan mértékben, mint a 90-es évek elején. Ez azzal magyarázható, hogy a magyarság a bombázásokat már a „probléma megoldásaként” próbálta megélni és átélni, várva a (politikai) rendszerváltást. A kivándorlás olyan intenzitása, mint a kilencvenes évek elején, a későbbiekben már nem volt érzékelhető.

A bevándorlók 95%-a egyből Magyarországra vándorolt ki, ami részben a közelség, a nyelv ismerete és a magyarországi rendszerváltást követő állapotok ismerete határozott meg, ugyanis az elköltözők 45%-a elegendő ismeretekkel rendelkezett (40%-a kevés ismerettel), ami csak egy részüknél (27%) származott a médiából.

A jelenlegi, az otthoni és a jövőbeli életkörülmények összehasonlításában a 8-10 értékszámokkal való minősítés növekvő tendenciát mutat. Míg az otthoni életkörülményeiket a megkérdezettek 23,9%-a, a jelenlegit 45%-a minősítette legmagasabb értékekkel, addig az öt éven belül bekövetkező javulást 62%-uk értékelte a legmagasabb értékekkel.

A kivándorlók nagy része (1/3-a), akik *megtervezték a kivándorlást*, csupán a biztonságot próbálták „megfogni”, s csak egy további 28% döntött a végleges áttelepülés mellett. A többi 15% a nem végleges vagy csupán munkavállalás céljából való áttelepülést választotta. Annak ellenére, hogy vizsgálódásunk nem öleli fel a kilencvenes évek végén visszatérők pontos számát, az okok többrétűek, de világosak: nem találták fel magukat a már új piacgazdálkodás körülményei között annak ellenére sem, hogy magyarokkal voltak körülvéve; idegennek

éreztek magukat, nem kapott mindkét házastárs munkát, szűkös anyagiak miatt mentek vissza, vagy a honvagy játszott szerepet visszaköltözésükben. Sok pedagógus visszajött, látván, hogy a fizetések Magyarországon sem túlságosan kecsesgetőek.

A kivándorlók környezete az elindulást megelőzően az esetek többségében semlegesen fogadta a kivándorlás tényét (36,8%), 26,3%-ában elítélték azt, s csak 13,2%-ban tartották pozitívnak. Akik elítélték, azok az idősök és a magyar politikai pártok szereplői voltak, s érvelésük logikusnak tűnt: minél többen mennek el, annál könnyebben asszimilálódik vagy tűnik el a magyarság. A családtagok 51,3%-ban megértően, de sajnálkozva vette tudomásul a kivándorlás tényét, s hasonló volt a barátok viszonyulása is, akik 82,9%-ban értették meg s támogatták őket döntésükben, míg a munkatársak viszonyulása árnyaltabb volt, ugyanis 19,7%-uk közömbös vagy elítélő, 59,2%-a megértő és támogató álláspontra helyezkedett. Nem tudni, hogy a vegyes etnikai összetételű környezetben a nem magyar lakosság hogyan ítélte meg a kivándorlás tényét. Voltak esetek, amikor a szerb nemzetiségű ismerősök megkérdezték, hogy „...vajon itt miért nem érzitek jól magatokat?“, „...bántott-e benneteket valaki?“, illetve csodálkoztak a kivándorlás tényén. A rendőr egy igazoltatás után megkérdezte: „...és most jobb-e, ott...?“

Az áttelepült értelmiségi minta tartózkodási minőségében 64,5%-ban már *állampolgárságot* szerzett, 25% *letelepedési engedéllyel*, 5% *tartózkodási engedéllyel* rendelkezett. A meggyorsult ügyintézés következtében azonban feltételezhető, hogy az igénylők nagy része azóta szintén állampolgárságot szerzett. A különböző módon tartózkodásra jogosultak egyfajta mozgásszabadságot, biztonságot élveztek a kilencvenes évek folyamán, amikor Jugoszláviát nemzetközi embargó sújtotta, kilépési illeték fizetésére kötelezték az országunkból kiutazó jugoszláv állampolgárokat.

A bevándorlás három hivatalos formájáról azonban elmondható, hogy érvényesítésük a gyakorlatban különböző. Az *(aktív) szabályosan* áttelepülőkön és letelepedőkön kívül számos vajdaságinak és ezen belül értelmiséginek (jogászoknak³) sikerült letelepedési engedélyt, sőt állampolgárságot szereznie, de azt a gyakorlatban nem vagy csak részlegesen és időszakosan gyakorolják. A jogászok legelsőként ismerték fel a munkavállalás, a kivándorlás és az állampolgárság megszerzésének lehetőségét, s ezt elsősorban maguknak megszerezték (de nem gyakorolják), sőt terjesztették is ennek lehetőségét, ami főként számos értelmiségi kivándorlását segítette elő. A *passzív* letelepedők és állampolgárok, akik csupán „papíron”, hivatalosan vándoroltak be (telepedtek le vagy folyamodtak állampolgárságért) és használják ki ezeket az előnyöket lényegében viszont csupán lehetőségük van a letelepedésre és az állampolgárságra. Az értelmiségieknek nagy hányada kétoldali vállalkozó, akik a letelepedési engedély birtokában vállalkozásukat könnyebben tudják működtetni. Közülük sokan kétlaki, *ingázó* „állampolgárok”. Gyakorik azok az esetek is, amikor a letelepe-

dési engedéllyel rendelkezők *csak a gyermekeiket taníttatják*, lakást vásárolnak itt (többnyire Szegeden, Budapesten), maguk egyelőre maradnak. A „két lábon állás” módszerét választva egyrészt befektetik tőkéjüket, s így Magyarországon is teremtenek egy (második) biztonságos otthont, másrészt gyermekeik számára is saját „fészekről” gondoskodnak.

Nagyszámú fiatal és középkorú áttelepedő vagy már áttelepedett szüleinek is elintézte a letelepedést, hogy azoknak az egészségbiztosítást, az orvosi ellátást könnyebben tudja megszervezni.

Az állampolgárságot (*kettős állampolgárságot*) megszerzők „második útlevelüket” befektetésre, ingatlanvásárlásra (föld, szőlő, erdő), valamint Magyarországról a nyugat-európai államokba való továbbutazásra tudják felhasználni.

BEILLESZKEDÉS AZ ÚJ KÖRNYEZETBE

Az áttelepedők területileg főleg Észak-Bácskából, a Tisza menti településekről és Újvidékről származnak, de jelentős a számuk a Bánátból érkezőknek is (Muzslya, Pancsova, Székelykeve). A letelepedők koncentrációja Magyarországon túlnyomórészt a Szeged–Kecskemét–Budapest tengely mentén regisztrálható.

A bevándorlók többségükben egyedül, család nélkül érkeztek (43%), a teljes család átköltözését a megkérdezettek 21%-a vállalta. Jól érzékelhető tehát, hogy a betelepülők közül sokan egyedülállók, illetve előbb csak a családfő érkezett, a család többi tagja pedig később vándorolt be.

A bevándorlás pillanatában a megkérdezettek közül 50%-nak volt rokona, barátja (39,5%) és ismerőse (63%), így nagy részük támogatást is kapott az áttelepedéshez, s a szállásadásban való kezdeti támogatás arányosan oszlik meg azok között, akik a szállást adták (szülő, barát, ismerős, házastárs, segítő szervezet vagy egyesület).

Magyarországra érkezésük előtt a letelepedők 18,4%-ának volt csak szavalt munkahelye. Bár a *munkahely megszerzése* kezdetben általános gondként jelentkezett (a megkérdezettek több mint fele találkozott ezzel a problémával, s az ismeretség hiánya is 47%-uknál hátráltatta a gyors beilleszkedést), a bevándorlóknak hirdetés útján (23,7%), barátok segítségével (14,5%), ismerős által (23,7%) és egyéb úton (25%) sikerült munkahelyet találni.

Az áttelepülést követően a vajdaságiak beilleszkedési problémái túlnyomórészt nem anyagi eredetűek, hiszen a válaszadók felénél kevesebbnek (41%-nak) volt anyagi problémája, és figyelembe véve az 1-től 10-ig terjedő értékelési skálát, a megkérdezettek 50%-a anyagi gondjait csupán alacsony értékkel minősítette. A válaszadásból kiderül továbbá, hogy 45%-uknak nem volt lakásproblémája, ugyanis *lakáshelyzetüket* a szülőföldön történt sikeres ingatlanértékesítés megoldotta. Nagy részük a kilencvenes évek elején jól el tudta adni ingatlanát, helyette Magyarországon komolyabb ingatlant tudott vásárolni. Ennek alapján teljesen logikus, hogy a megkérdezettek 60%-a magyarországi lakásukban már tulajdonosként él, ami kimondottan sikeres megoldásnak mondható.

A *beilleszkedés sikerességének* megítélésében 40,8% a küzdelem és a kompromisszumok árán történő beilleszkedést jegyezte meg, s csak 9,2%-nak nem vagy csak részben sikerült beilleszkednie.

Ez a magyarországi *másfajta értékrenddel magyarázható*, amit a válaszadók 44,7%-a jelölt meg. Sokan a kapcsolatok hiányát (36,8%), az idegennek tűnő mentalitást (34,2%), a megélhetési gondokat (21%), a munkahely miatti gondokat (9,2%), a honvágyat (19,7%), valamint a lakásgondokat (21%) jelölték meg fő problémaként.

A *letelepedés foglalkozási szempontból* mondható sikeresnek, mivel a Vajdaságban (végzett) művelt foglalkozásokhoz viszonyítva nem történt lényegesebb változás. Az utóbbi években váltási folyamat indult, amelyben az alacsony keresetű, korábban humán foglalkozásúak vállalkozásba fognak, otthagynak például kórházat, kutatóintézetet, középiskolát. A megkérdezettek 34,2%-a változtatott munkahelyet ittléte óta, közülük 18,4% egyszer, 5,8% kétszer, 6,6% pedig háromszor. Jelenlegi munkahelyén a bevándorlók 76,3%-a képzettségének megfelelő munkahelyen dolgozik.

Az *új, magyarországi* munkahelyen a kapcsolatokat jónak (51%), illetve elégitőnek (15%) ítélik meg. Ez egyébként összhangban van a korábbi, otthoni munkahelyi kapcsolataik megítélésével is. Az egyébként könnyen szocializálódó vajdaságiak, ezen belül az értelmiségiek a magyarországi munkahelyi kapcsolatokon túl a szocializálódási lehetőségeket ítélik nehéznek, illetve ez jelent sokaknak problémát.

Az *ügyintézés* 52%-uknak okozott komoly vagy nagyon komoly gondot, a helyismeret hiánya és a hivatalos kommunikációs problémák pedig minimális jelentőségűek a letelepedés folyamatában.

A *munkahelyen kívüli szocializálódás a beilleszkedés sikerességének egyik kulcskérdése*. A vajdaságiak ugyanis a multikulturális és többnemzetiségű környezetben erősen szocializálódtak. L. társas élet a hét bármely napján, széles körű, ezen belül jószomszédi kapcsolatokkal, vendéglői kártyapartikkal, mindezek homogén vagy vegyes etnikai környezetben. (Természetesen a szocializálódás a város és falu között lényeges különbségeket mutatott otthon is.)

Úgy tűnik, ezt a beilleszkedési problémát a kérdőívre adott válaszokon túl az interjúk még jobban alátámasztották. Megállapítható volt, hogy Magyarországon a barátkozás megítélése, a kapcsolatok kialakítása más, mint a Vajdaságban. Hűvösnek, inkább távolságtartónak találják a vajdaságiak az itt élők válaszreakcióit a közeledési szándékkal szemben. S ez az, ami a bevándorlókat, értelmiségieket inkább a többi bevándorlóval való közösség kialakítására készíti. Honfitársaik körében barátkoznak inkább, 67%-uk talált magának vajdasági barátot, bár a magyar kollégákkal való társaság vállalása is hasonló arányban jelentkezik. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy a 90-es évek elején a vajdasági értelmiség találkozóhelye Budapesten a Moszkva térhez közeli, valamikori

Marxim vendéglő volt, ahol megtalálhatták a humán, a műszaki és az egyéb értelmiségi kört is, sőt a vajdasági kollégáik is ide jártak át, hogy találkozzanak az újvidéki, a zentai, a szabadkai ismerőseikkel. Hasonló jellegű találkozóhely a szegedi Mójó vendéglő (zentai székhelyét Szegedre helyezte át), valamint a Vajdasági Magyarok Mulatsága is, amit a valamikori VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) szegedi tagozata évente kétszer szervez meg.

A fiatalabb bevándorlókkal és a végzős egyetemistákkal készített interjúk is alátámasztják ezt a megállapítást.

A letelepedő értelmiségiek többnyire *elégedettek életszínvonalukkal*. Az elégedettséget jelző osztályozás eredményeit tekintve a megkérdezettek 7,8%-a (2–4 értékekkel) elégedetlen életszínvonalával, 39,5% a közepes értékekkel (5–6–7) jelölte életszínvonalának minőségét, és 27,6%-uk a legmagasabb (9–10) értékkel minősített. Az elégedettség kielégítőnek mondható, tekintettel arra, hogy 79% a közepesnél (5) magasabb értékekkel (6–10) minősítette életszínvonalát.

Az „elégedettség” szempontjainak elemzéséből is kiderül, hogy az áttelepülők többnyire elégedettek: lakhelyükkel (lakásukkal, házukkal) a megkérdezettek 70%-a, a lakókörnyezettel pedig 75%-a elégedett, figyelembe véve a 6–10-es értékek gyakoriságát az értékelési skálán.

A munkahelyükkel 73% elégedett, sőt ezen belül 35% a maximális 9–10-es értékkel minősített.

A közbiztonság tekintetében 70% elégedett, a demokrácia működésével pedig a megkérdezettek 61%-a, ám a teljes elégedettség itt hiányzik, ugyanis 9-es és 10-es értékekkel a válaszadók csupán 16%-a minősített.

Az elégedettség megítélésének összehasonlító elemzése azt mutatja, hogy a bevándorlásként beállt változással kapcsolatban a válaszadók többségének megítélése pozitív.

Általánosságban véve magyarországi érvényesülésükkel a letelepedők 73%-a elégedett, s a régi és az új környezet közötti különbség megítélésében az új helyzetet jobbnak, megfelelőbbnek értékelték.

A megkérdezettek 43,4%-a nem tapasztalt *megkülönböztetést* a bevándorlókkal szemben, sőt 42% nem érezte azt, hogy vajdasági származásának lett volna befolyásoló szerepe. Megkülönböztetést érzékelt viszont a megkérdezettek kisebb hányada mind pozitív, mind pedig negatív értelemben.

A pozitív megkülönböztetést többségük a magánkapcsolatok alakulásában, a nyelvismeretben és otthoni helyismeret kapcsán álláskeresésnél tapasztalta, a negatív megkülönböztetés a hivatalos helyeken, az álláskeresésnél, a hétköznapi életben (bizalmatlanság) volt jellemző. Az interjúkból kiderült, hogy az iskolás gyerekeknek (középiszolások esetében is) volt negatív megkülönböztetésben részük „jugó” vagy „szerb”, sőt „albán” mivoltukat illetően.

Valamennyi áttelepült általában a honfitársaival barátkozik (56,6%), bár jelentős azok aránya is, akiknek már van magyarországi társaságuk (31,6%).

KAPCSOLAT AZ „OTTHONNAL”

Az elvándorlásra kényszerült vajdaságiak élénken figyelik az otthoni társadalmi-gazdasági változásokat, s gyakorlatilag ők is – bár csak távolról – „részt” képezik azoknak. Azok viszont, akik gyakran hazajárnak, teljes mértékben részesei a még forrongó társadalmi-politikai életnek. A miloševići rendszer megbuktatására kiírt választásokkor a határforgalom, valamint a határátjárón folytatott beszélgetések alapján ítélve az értelmiségiek nagy számban vettek részt a választásokon.

Az otthoni állapotokkal kapcsolatban a válaszadók talán kicsit szkeptikusak, és csak rosszabbodást véltek felfedezni. Ez érthető, hiszen a kérdőívészre a 2001-ben történő részleges változások előtt, a frissen befejeződött NATO-bombázások után került sor.

A gazdasági helyzet a válaszadók többsége szerint (71%) rosszabbodott, 21% szerint nem változott. Érdekes módon a megkérdezettek 5%-a az otthoni gazdasági helyzet javulását tapasztalta.

A politikai helyzet értékelését illetően csaknem tíz százalékkal kevesebben (61%) vélték rosszabbnak, mint a gazdaságét, de jelentősen növekedett azok aránya, akik javulást éreznek (21%).

A kisebbségek helyzetében történő változásokat 72,4% tartotta kedvezőtlennek, 23,7% változatlanoknak, 1% pedig javulást vélt.

A kisebbség sorsának megítélésében a válaszadásban 50% a magyar ajkú lakosság fogyását látja a legfontosabb problémának, a beolvadás veszélyét pedig 32% tartotta valószínűbbnek, s csupán 5% hitt a jelenlegi szint megmaradásában.

Magyarságuk megítélésében („Miért tartja magát magyarnak?” – több válaszra volt lehetőség) a származást 72% tartotta fontosnak, az anyanyelvet 68%, a magyarságérzetet 47,7%, a magyar környezetet 17,1%, a magyar kultúrát 15,8%.

Az áttelepülési szándék lényegesen változott az utóbbi éveket tekintve. A demokratizálódási folyamatok holtpontról történő elmozdulása véleményünk szerint nem fogja vándorlásra készíteni azt a korosztályt, amely a kilencvenes évek elején indult el. Inkább a tanuló ifjúság, a magyarországi egyetemeken tanuló vajdaságiak lehetnek a potenciális letelepedők, akiknek jóval szélesebbek az elhelyezkedési lehetőségeik.

Felmerül a kérdés, hogy a 2000. októberi események (a miloševići rendszer bukása) után is így vélekednének-e a vajdasági bevándoroltak. Gyaníthatóan nagy többségük a várakozás álláspontjára helyezkedik a kérdés megítélésében, s minthogy a jugoszláviai események egy helyben topognak, nem lehetünk meggyőződve a gyors visszatelepülés szándékáról. A szülőföld anyagi gondjai továbbra is fennállnak, éppen azokban az ágazatokban, amelyeket az idevándor-

roltak annak idején ott hagytak. Ezt a megállapítást támaszthatja alá az a tény is, hogy a jövőkép megítélésében aránytalanul nagy (31%) azoknak a száma, akik nem tudják, mitévők legyenek, maradnak-e, vagy visszatérnek a szülőföldre. Ennek ellenére a vajdasági értelmiség megerősíti *vajdasági identitását*: a kifejezetten vajdasági magyar identitást több mint 70% tartja még mindig jellemzőnek vagy nagyon jellemzőnek (4–5 kategória), s csak 14,5% közepesen jellemzőnek.

Az *európai identitás* fogalma (2001-ben) még csak a válaszadók 34%-ánál jellemző, bár a 15,8% esetében tapasztalt 4-es kategóriával összesítve a bevándorlók fele tartható európai szellemiségűnek. Az *áttelepült* identitást csupán 21% vállalja s tartja nagyon jellemzőnek. Nem vállalják azt sem, hogy *asszimilálódtak*, sőt ez a válaszadók több mint 60%-ánál kevésbé vagy egyáltalán nem jellemző.

Az identitásmegnyilvánulást illetően 31,6% egyformán otthon érzi magát mind a szülőföldön, mind Magyarországon, 27,6%-a pedig inkább Magyarországon, ami főleg a fiatalok álláspontját tükrözi. A *szülőföldhöz való viszonyt* és a kötődést a kapcsolattartás alapján értékeltük. A megkérdezettek 9,2%-a hetente, 10,5%-a havonta kétszer, 23,7%-a havonta, ennél ritkábban pedig 24,4%-a tart telefonon, elektronikus postán vagy személyes látogatás formájában kapcsolatot az otthoniakkal, sőt 63,2% havonta vagy havonta többször jár vissza a Vajdaságba. Nem vizsgált tény, de a határforgalom alapján megállapítható, hogy a Szegeden, illetve a határ régióban élő vajdaságiak hetenként járnak haza. Ez természetesen a két lakóhely közti távolságtól is függ. A dél-alföldi lakhelyű észak-bácskai vagy észak-bánáti származásúak gyakrabban járnak haza, mint például a Budapesten vagy távolabb élők. A tanulmány írásának éveiben e sorok írója átlagosan 62 Magyarországra vándorolt személyt tudott összeszámolni saját szülőfalujában a jeles ünnepek alkalmával rendezett vigadalmakon, ünnepeken (templombúcsú, kirakodóvásár, Illés-napi ünnep stb.).

A bevándorlók *jövőképeinek* kialakítására jellemző, hogy életkörülményeik alakulását 86%-uk felfelé ívelőnek találja. Bár a valódi letelepedés és a megnyugvás jellemzi a válaszadók 59,2%-át (47,4% végleg Magyarországon kíván maradni, 11,8% Magyarországon belül más településre szándékozik költözni), csak 5% kíván visszatérni szülőföldjére, 30% viszont nem tudja, mitévő legyen.

A megkérdezettek 48%-a akár vissza is térne szülőföldjére az alábbi feltételek megléte esetén:

- gazdasági fellendülés, magasabb életszínvonal
- a politikai helyzet javulása (kisebbségek helyzete)
- ha lenne jövő, létezne perspektíva
- szakmai érvényesülés, előrejutás biztosítottasága
- ha nem lenne nemzetiségi megkülönböztetés

- ha a határokat megváltoztatnák
- a társadalmi fejlődés, oktatás színvonalának javulása
- biztos megélhetés, megfelelő anyagi körülmények
- ha az ország autonóm lenne.

Az interjúk alapján észrevehető azonban egy asszimilálódási, a magyarországi életmódot teljesen elfogadó folyamat is, ami a magyarországi szocializáció sajátosságainak átvételét jelenti, elhagyva így a sajátos vajdasági jelleget. Ezt a folyamatot vélhetően a magyarországi életkörülmények, „mindennapok” (munkaidő, a családok hétköznaponkénti rövid, délutáni együttléte, esetenkénti bezártság) okozzák, ami főleg a második generációnál tapasztalható.

ÖSSZEGZÉS

A vajdasági értelmiségiek migrációjának vizsgálata kisszámú minta alapján készült, amit a kutatás időszakában tapasztalható tartózkodás és félelem jellemezett, s ezért a kérdőívek kitöltésének 10–12%-os visszautasítását jelentette.

Ennek ellenére, a vizsgálódás után levont következtetések rávilágítanak az elvándorlás, de főleg a beilleszkedés körülményeire.

Véleményünk szerint az értelmiség elvándorlása nem mondható gazdasági migrációnak, bár ezek az elemek is dominálnak. Inkább az identitás fenntartása, a kultúridentitás megőrzése, az új generáció magyar kultúrközegben történő képzése a jellemző kivándorlási motívum. Hipotézisünket, ami az elvándorlás okainak körvonalazására vonatkozott, nem volt nehéz bizonyítani. Más kérdés azonban, hogy a bevándorlás utáni beilleszkedés mennyire volt sikeres, milyen problémák merültek fel ezzel kapcsolatban, és a fenti célok megvalósíthatók-e az új, megélt környezetben, nem jelent-e az identitáscsapdát a második generációra nézve.

JEGYZETEK

¹ A JSZSZK 1974-es alkotmánya alapján adva volt a lehetőség, hogy az állampolgár jugszlávnak is valhatta magát.

² Tízes skála

³ Azért említem a jogászokat, ügyvédeket, mert legelőször ők ismerték fel a letelepedési formások bürokratikus útvesztőjén való eligazodást, s így ők kezdték el intézni a letelepedést és a honosítást.